Коли тепер у моїй уяві встає сад, що в нього старезна веранда виходила дерев’яною різьбою похилих поручнів, сад, оточений високим парканом, де з цілини можна цілими годинами спостерігати крамничку напроти, свиней серед запорошеної вулиці повітового міста та випадкових подорожніх, – то він малюється мені безмежно великий, глибокий у мудрості старезних лип та крислатих кленів. Пташиний голос у ньому не змовкає від світанку до заходу, сповнюючи бур’янові нетрі й зворушуючи буйне мереживо гілок таємним незбагненним життям.

Пташиний голос був і в дідовій кімнаті, але тут на літо лишалися сами канарки. Дід вечорами розкладав пасьянси, наспівував під вуса якоїсь далекої пісні й підморгував мені ласкавими блакитними очима крізь блискучі окуляри. З дідом було легко й приязно. Життя, здавалося, розкладається картами правильно й нехибно. Спокій такий ішов від його далекої пісні, від блакитних очей, від блискучих окулярів. Але це вечорами – вдень був сад сповнений тривогою таємниці.

Край саду, де єдине овочеве дерево – сухотна дичка чорною примарою заломила посохлі руки, – де крізь мереживо її хворих гілок розлягався діл, укритий баштанами й городами, тут, на майданчику, збиралися всі діти. Мені здається тепер, що їх було дуже багато, а ще пригадується – всі були старші від мене. Десь осторонь дорослі діти акцизного урядовця, що теж тут жив, грали в крокет, але нас туди не пускали. Ми гуляли під дичкою. Гулянки вигадувала найстарша з нас – кучерява Катря з синіми очима, дівчина деспотична й криклива. Так, вона завжди була за Ручай – найцікавіша роля в грі її власної композиції. Хтось, за чергою, підходив до неї, благаючи:

– Ручаю, Ручаю – дай водички.

– Нащо тобі водичка?

– Водичка, Ручаю, щоб жити.

– Нащо тобі жити?

– Жити, Ручаю, щоб не вмерти.

– Піймай мене.

А піймати її ніхто не вмів. Піймати її не можна було.

До гри мене майже ніколи не приймали. Я злізав на зеленого ослона, й, бовтаючи ногами, спостерігав інших, глибоко дивуючись із мудрих слів нескладної гри, а навколо сад розкидав свої літні обійми й дзвонив пташиною жагою.

А ще серед дітей була Льоля. Мати її багатим дітям шила платтячка. Льоля несподівано з’являлася серед гри й гостро, визивно дивилась на присутніх. Мала вона довгасті зелені оченята, що завжди світили іскорками чи то радости, чи то гніву. Рухлива була й рвучка. Слова сипалися з її зігнутих, ніби в посмішку, вуст так швидко, які швидкі й рученята в неї були, що рухи їх мали доповнювати її мову.

Вона з’являлася несподівано й довго мовчала. Тільки сердито поглядала на веселі забавки інших. Коли ж її помічали й зустрічали кепкуванням, вона спускала долі довгі шовкові вії, але тільки на мить. Далі оживала й, розводячи рученятами, сповіщала:

– А мені тьотя червону стрічку купила.

– Ану ж, покажи, – войовничо виступала скептична Катря й навколо, мов горобці на тік, сипалося:

– Покажи, покажи.

Льоля виступила в бій, вона не здасться відразу. Оченятами, зеленими, як у лісової тваринки, креше навколо ненависть.

– Мама сховала в золоту скриньку.

– У золоту?

– У скриньку?

– Чули? Її мама має золоту скриньку.

– Має. Татко заробив учора сто рублів і ще сто заробить.

На мить усі вщухли. На мить кільканадцятеро оченят з повагою дивляться в одкрите зело її гордого зору… Але раптом Катря скрикує:

– Онде її мама білизну розвішує, – і кидається блискавкою туди.

Тихо стоїть Льоля серед мовчазної дитячої юрби, спокійно й гордо чекаючи неминучого присуду. Але Катря вже мчить назад. Біжучи, ще здалеку вона вигукує:

– Твоя мама сказала, що знову тебе навколішки на горох поставить. Брехуха погана ти. Геть, – ми з тобою не гуляємо.

Льоля мовчки повертається, вона гордо й поважно проходить повз усіх нас і, аж дійшовши бур’янів, під нестримні вигуки: "брехухо, брехухо" – кидається бігти, бігти…

Коли тепер я згадую пташиний, літній сад, здається тіні між товстелезних дерев залягали сині-сині. У торішнім сухолисті мурашки й москалики сновигали, творили своє нескладне й мудре життя. А між тим

нескладним і мудрим, між перехрестям синіх тіней, пташиних злетів і дитячого гамору станув перед мене живий сумнів, як перша мука.

– Бабко, – спитав я, коли вона, добра й старенька, ввечері вкладала мене до ліжка, – а чого Льоля завжди бреше?

Від свічки по хаті нервово стрибали хаотичні акорди тіней. Вони чіплялись за грубу, що своїм виступом нахабно порушувала правильний прямокутник стелі.

– Льоля бреше, бо вона погана… а ти гарний хлопчик і ніколи не брехатимеш. От засни, я тобі завтра яблучко…

Тіні стрибали, з тріскотом миготіла свічка. Бабка щось латала. Я вдивлявся в танець тіней по стінах, я довго заснути не міг, я з жалем думав про погану зеленооку Льолю, а на стіні дзьобасті, червоні чортики підморгували мені, кривили, дразнючи, обличчя, показували язика.

Вона погана, але вона сама. І глибоко десь невиразний інстинкт, синій, як тіні в саду, тягнув мою уяву й думки до Льолі, оганьбленої й караної грішниці…

– Бабко, а то боляче – на горох навколішки?

– А ти ще не спиш? Звісно, боляче. Та тебе ж ніхто не поставить, бо ти слухняний і не брешеш. От спи лише.

Який мені, який мені жаль був, що я слухняний, що я не такий, як вона!

Коли з дідом вертали з базару, несподівано насунули руді й кошлаті хмари. Вітер погнав небрукованими вулицями їдкий пісок і першу прозолоть осіннього клену. Дід купив два щиглики й чижа. Я ніс їх у

маленькій дерев’яній клітці, й вони з жаху трепихалися під моїми руками. А під ноги, назустріч летів кленовий лист і пісок бив у обличчя.

На воріттях нас зустріла Льоля, її зелені оченята з-під волошкової хусточки заздро спинилися на клітці.

– А в мене папуга є, – ледве чутно прошепотіла вона. Вітер розмаяв її простеньке платтячко. Я не перечив. Як міг я перечити, коли кожна вигадка її зеленоокої уяви співзвучно зростала в моїй на прекрасні легенди? Як міг я перечити їй, що нічого не потребувала, бо мала все, що тільки-но забажає червоного й золотого, їй, що радісно й гордо про те червоне й золоте всім оповідала мимо глузувань, лайки, кари?..

– Я люблю твого папугу… він балакає? – запитав я після довгої мовчанки.

– О!.. – Вона розвела своїми блідими рученятами, й зелені очи засвітилися фосфоричними вогниками… – Він такий великий і гарний…

Вона розказала б мені дуже багато, але сипнув рясний дощик, прибиваючи до землі розбещений золотий лист і порох… Ми розбіглися нарізно.

Дідова хата сповнилася пташиним щебетанням. Він, високий та суворий, задумано стояв серед хати, хусточкою протираючи шкельця окулярів, а я зліз на лутку і, дивлячись на бурхливі дощові потоки, що раптово вкрили, скільки оком сягнути, спорожнілу вулицю, – мріяв про такого великого й гарного папугу.

У хаті щебетала пташня, щось наспівував за моєю спиною дід, а за шибами скаженіли ринви.

– Слухай, – обізвалась із свого ліжка моя сестричка. Помовчала й декілька разів гукнула. – Ти спиш уже? – промовила трохи недовірливо, але вже більше до себе.

– Спи, спи, – десь із глибини обізвалася бабка, – спить і добре – вже не рано…

Я не спав… Але хіба міг я обзиватися, коли я був зовсім не тут, зовсім не з ними… Голову я вкутав ковдрою щільно-щільно й у цілковитій, глупій темряві, притиснувши коліна до грудей, розкошував своєю самотою.

Я зовсім був не тут. Уночі я висковзнув з ліжка й повз діда, що розкладав довічні пасьянси, повз дрозда, що заклопотано перелітав з дверей на лампу, а з лампи на двері через старезну веранду з дерев’яною різьбою похилих поручнів, – нишком добувався до саду, сповненого таємниць та тривоги.

У розкошах пожовклих бур’янів я мав непомітний хід під землю, де нікому не знані тяглися безмежні переходи чорних печер. Тут є все – і ліжко, і столик, і коптюча лампа, що навколо роздає довгасті кола жовтого світла.

Тут, непомітно для всесвіту, таємно від денного світла, живемо ми з Льолею. Я вкладаю її спатки до ліжка… Ні, – вона вкладає мене, вона сідає поруч, до моїх рук кладе свою тонку, перламутрову й холодну, та швиденько говорить про червоне й золоте…

Тут можна говорити про свою таємну радість, і мати не ставитиме її навколішки на горох… Край столу в стіні маємо ми чарівний крантик, і коли його відкрутити, з нього посиплеться все, чого зажадаєш – довгасті медяники, зеленуваті шкляні яєчка, олив’яні солдатики, метелики й пташки… Тепло й любо. Весело й затишно.

День був золотого сонця. Воно, не гаряче, але яскраве, блукало між оголених дерев, розчиняючи на самоцвіти решту гарячого листу, й нишпорило стежками, шепотливими й сухими.

Ще з їдальні я почув вигуки й крики дітей, що галасували десь у саду. Недопивши свого молока та вибігши на ґанок, я зразу зрозумів усе; стежкою, що вела до нашої покаліченої дички, бігла Льоля. Її обличчя зашарілося червоними маками, а очи сповнені були гнівними слізьми… А здалеку, з-за кущів зойкало й лунало:

– Брехухо!

Я кинувся наперед, я перейняв її біля хвірточки, що вела до двору… Вона спинилася й сміливо, з погордою глянула перед себе, але не на мене дивилися її хризолітові оченята… Вони слали зір у якусь незнану, повз мене, далечінь.

Я відчув, що треба щось сказати, що треба чимсь скріпити нашу таємну спілку осторонь тих, що кричать. Я ступив крок наперед і торкнувся її плеча. Чогось стало лячно й ніби соромно. Я відчув, що почервонів, почервонів так, що якась куля твердо підкотилась десь із середини й стиснула горло, а на очи наверталися пекучі сльози. Щоб не дати їм сплисти з очей – став дивитися вгору, в глибоку блакить осіннього неба, й пам’ятаю, – білі голуби високо-високо маяли сріблом, мов клаптики паперу за вітром…

– Чого тобі? – перебила вона моє вагання…

– Ти… підземна, – видушив зрештою я.

Вона раптом, немов дика тваринка, одскочила крок назад і… плюнувши мені в обличчя, зникла за зеленою хвірточкою.

– Брехухо, – в нестямі кинув я їй навздогін…

Коли, одридавшись досхочу в пожовклих розкошах лопухів та бур’янів, я лежав горілиць і бездумно дивився в неосяжну блакить осіннього неба, тоді раптом відчув, що безмежно великий сад, глибокий у мудрості старезних лип та крислатих кленів, тисне на мене невимовною вагою…